

ФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Вінницький національний технічний університет, Вінниця

Анотація

У статті розглянуто стан сформованості основних термінів у сфері вивчення фразеології та єдиних критеріїв класифікації фразеологічних одиниць у сучасному українському мовознавстві; виявлено, що на сьогодні в українському мовознавстві, попри наявність чисельних різноаспектних досліджень, відсутня узгодженість щодо тлумачення основних термінів фразеології та єдиних критеріїв класифікації фразеологізмів.

Ключові слова: українське мовознавство, фразеологія, фразеологічні одиниці, дефініція, класифікація.

Abstract

The article deals the state of formation of basic terms in the field of phraseology and the only generally accepted criteria for the classification of phraseological units in modern Ukrainian linguistics; it is found that there is no agreement on the interpretation of the basic terms of phraseology and the only criteria for the classification of phraseology in Ukrainian linguistics today, although there is a lot of research in various aspects.

Keywords: Ukrainian linguistics, phraseology, phraseological units, definition, classification.

Останні десятиліття позначилися інтенсифікацією уваги до фразеології різних мов, оскільки фразеологізми становлять країнознавчу цінність, відображають національну культуру, широко функціонують на сторінках новітньої української прози, у розмовному мовленні, у засобах масової комунікації, в усіх мовних стилях із різними функціями. Питання збагачення і розвитку фразеологічної підсистеми мов, зокрема й некодифікованими стійкими словосполученнями, репрезентують праці зарубіжних і вітчизняних лінгвістів [1].

Мета нашої розвідки – виявити стан сформованості основних термінів у сфері вивчення фразеології та єдиних загальноновизнаних критеріїв класифікації фразеологічних одиниць у сучасному українському мовознавстві.

Об'єктом активного наукового зацікавлення фразеологізми стали на початку ХХ століття, й за понад столітню історію мовознавчих досліджень розглядалися у багатьох аспектах, оскільки вказані мовні одиниці відрізняються своєю унікальністю (як за структурою, так і за значенням) від слів та вільних словосполучень. Проте, незважаючи на тривалу історію дослідження, підходи до вивчення фразеологізмів різняться, зокрема, залишається нерозв'язаним питання щодо об'єкта фразеологічних досліджень: й на сьогодні наявні так звані «вузьке» та «широке» розуміння щодо окреслення діапазону домену фразеології [2].

Прихильники «вузького» підходу вважають, що до фразеологічних одиниць належать лише словосполучення, значення яких переосмислене і не відповідає сумі значень їхніх компонентів, відносячи до фразеологізмів лише вислови, які виконують номінативну функцію та здебільшого мають еквіваленти у вигляді слова, і залишаючи крилаті вислови, прислів'я та приказки поза сферою фразеології (М. Амосова, О. Ахманова, В. Жуков, О. Молотков).

Всупереч такому підходу інші науковці словосполучення та речення, зокрема прислів'я, крилаті вирази тощо, вважають фразеологізмами (В. Архангельський, В. Виноградов, О. Кунін, М. Шанський).

Наявна також і проміжна позиція, без суворої категоричності. Скажімо, К. Баранцев у передмові до словника за своєю редакцією вказує: «До словника ввійшли численні фразеологічні одиниці (в їх широкому розумінні), а також приказки, прислів'я та крилаті вирази, які не завжди можна віднести до фразеології, але які тісно пов'язані з нею» [3]. Широке поняття фразеології продемонстрував П. Мюлднер-Нецковський, який до фразеології, окрім ідіом та фразем, відносить також терміни, складені слова, кліше, накази та команди [4].

Найбільш широке визначення об'єкта фразеології знаходимо у Ч. Хоккета, який відносить до ідіом нерозкладні елементи, значення котрих не можна передбачити з їхніх складників, такі як одноморфемні лексеми, фразові слова, адвербіальні фрази, цитати та літературні алюзії [5].

На теперішній час відсутні як єдина, визнана всіма науковцями, дефініція фразеологізму, так й уніфікований термін на позначуване нею мовне явище. В українських мовознавчих джерелах широко використовуються такі номінації як *фразеологізм*, *фразеологічний зворот*, *фразеологічна одиниця*, *ідіома*, *фразема* та *колокація* на позначення мовних одиниць, що належать до фразеології з різним ступенем їхньої спорідненості і встановленням різноманітних взаємозв'язків. У «Словнику лінгвістичних термінів» знаходимо таку дефініцію: «Фразеологічна одиниця або фразеологізм. Лексико-граматична єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, але неподільна лексично, стійка у своєму складі і структурі, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові» [6]. Тут акцентовано на відтворюваності та структурній стійкості, інваріативності компонентів. Так само, як й у визначенні М. Шанського: «Фразеологічний зворот – це відтворювана в готовому вигляді мовна одиниця, що складається з двох або більше наголошуваних компонентів словесного характеру, фіксована (тобто постійна) за своїм значенням, складом і структурою» [7].

П. Дудик вважає, що терміни *фразеологізм*, *фразеологічна одиниця* та *фразема* є синонімічними і позначають «такі сталі словосполучення, у значенні яких є переосмислення, метафора, хоча б натяк на неї; сюди також належать неметафоричні крилаті формули, логічно вагомі взірці, переважно вислови видатних осіб» [8].

Для Ф. Медведєва ключовими ознаками фразеологізму є його структурні особливості, а не семантика чи відтворюваність у готовому вигляді: «Фразеологізми – стійкі відтворювальні сполуки слів, що мають своєрідні, специфічні структурні властивості, якими вони відрізняються від звичайних вільних синтаксичних конструкцій, а також від окремих слів, що їх визначає лексикологія» [9].

В. Скрипник використовує термін *фразеологічна одиниця*, який, на її думку, позначає «лексико-граматичну єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється у мові за традицією, автоматично. Фразеологічна одиниця виступає як явище соціально зумовлене, апробоване спільною свідомістю носіїв мови» [10].

За твердженням Ю. Прадіда «під фразеологічною одиницею розуміємо стійкі звороти мови, наділені цілісним, іноді частково цілісним значенням, що вступають у смислові та граматичні зв'язки з іншими одиницями, мають постійний, за традицією відтворюваний у мовленні, компонентний склад» [11].

Г. Удовиченко наголошує на номінативному характері фразеологізмів та відсутності мотивації цих словосполучень: «Фразеологізми – це семантично зв'язані і структурно замкнені мінімальні синтаксичні одиниці з номінативною функцією в комунікативній системі мови, семантична структура яких не мотивується лексичним значенням їх постійних компонентів» [12].

В. Ужченко та Д. Ужченко в передмові до «Фразеологічного словника української мови» подали таке визначення: «Під фразеологізмом розуміють семантично цілісні, відносно стійкі (з допуском варіативності), відтворювані й експресивні одиниці мови, організовані за моделлю словосполучення (сполучення слів) або речення» [13].

Не існує на сьогодні також єдиної класифікації фразеологізмів як у зарубіжному, так і в українському мовознавстві. Українські науковці здійснюють поділ фразеологічних одиниць за різним критеріями. Наприклад, ще 1968 році Д. Баранник запропонував функційну класифікацію фразеологічних одиниць української мови об'єднавши фразеологізми у такі групи: 1) фразеологічні метафори народного характеру, які мають незамкнену структуру і використовуються у складі граматичних конструкцій, більших за обсягом; 2) фразеологічні метафори літературного характеру, які також є висловами незамкненої структури, що вживаються з обов'язковою проекцією на певний художньо-літературний, фольклорний, історичний, міфологічний чи інший сюжет; 3) фразеологічні образні узагальнення народного характеру, що являють собою синтаксично замкнені висловлювання, що використовуються для актуалізації судження мовця; 4) фразеологічні образні узагальнення літературного характеру – крилаті вирази замкненої структури [14].

Стилістичну класифікацію фразеологізмів запропонувала у 1971 році Г. Їжакевич, вважаючи, що в кожній мові фразеологічні засоби належать до однієї з двох груп, залежно до їхньої стилістичної характеристики: 1) образно-експресивні одиниці (ідіоми, приказки, прислів'я, фігуральні висловлювання, крилаті слова; 2) сталі номінативні словосполучення, термінологічні вирази (суспільно-політичні, професійно-виробничі, військові, науково-технічні і офіційно-ділові мовні формули) [15].

П. Дудик, слідом за Ш. Баллі та В. В. Виноградовим, у своїй роботі «Синтаксис сучасного українського літературного мовлення» (1973) поділяє фразеологізми відповідно до ступеню граматико-сислової злитності елементів, виокремлюючи п'ять типів: ідіоми, фразеологічні єдності, фразеологічні вирази, фразеологічні сполучення і фразеологізовані сполуки слів (словосполучення) [8].

В. Г. Скрипник, яка також опублікувала свою монографію у 1973 році, вважає достатнім поділ фразеологізмів на фразеологічні одиниці, які переважно організовані за моделлю словосполучень або речень та співвідносяться з окремим словом і функціонують як член речення; а також фразеологічні одиниці, які мають організацію простих чи складних речень. У 1977 році Ф. Медведєвим була запропонована генетична класифікація фразеологічних одиниць; у 1983 році Р. Зорівчак запропонувала класифікацію фразеології з погляду семантичної трансформації компонентів; Ю. Прадід запропонував у 1997 році класифікацію фразеологізмів за семантико-граматичними ознаками; у 2004 році М. В. Жуйкова представила типологію ідіом у когнітивно-генетичному аспекті; В. Д. Ужченко та Д. В. Ужченко у 2005 році запропонували класифікацію за способом формування фразеологізмів, вирізнивши семантичні та структурно-стилістичні процеси.

Отже, попри наявність багатьох різноманітних досліджень фразеології, на сьогодні її основні терміни та жодна з класифікацій не є загально визнаними: спостерігаємо деякі розбіжності у поглядах українських лінгвістів щодо розмежування фразеологізмів та вільних словосполучень, а також у визначенні фразеологічних одиниць, що може позначатися на перебігу та результатах подальших розвідок у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азарова Л. Є. Жаргонні фразеологізми в мові сучасної української періодики / Л. Є. Азарова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. — 2021. — № 1. Том 32 (71). — С. 1–6.
2. Запухляк І. М. Структурні особливості адвербіальних фразеологізмів з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах / І. М. Запухляк // Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. — 2020. — № 28. — Ч. 2. — С. 17–24.
3. Англо-український фразеологічний словник / Укладач К. Т. Баранцев. — 3-те вид. стер. — К. : Знання, 2006. — 1056 с.
4. Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego: wyrażenia, zwroty, frazy. — Warszawa, 2004. — 1088 s.
5. Hockett C. F. A Course in Modern Linguistics. New York : Macmillan, 1958. 621 p.
6. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. — К. : Вища школа, 1985. — 360 с.
7. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. — М. : URSS. — 2012. — 272 с.
8. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського літературного мовлення / П. С. Дудик. — К. : Наук, думка, 1973. — 288 с.
9. Медведєв Ф. П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо / Ф. П. Медведєв. — Харків : Вища школа, 1977. — 232 с.
10. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. — К. : Наукова думка, 1973. — 278 с.
11. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю. Ф. Прадід. — К. : Сімферополь, 1997. — 252 с.
12. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови / Г. М. Удовиченко. — К. : Вища школа, 1984. — Т. 1 : А–М. — 304 с. — Т. 2 : Н–Я. — 384 с.
13. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. — К. : Освіта, 1998. — 224 с.
14. Баранник Д. Х. Фразеологія в усному монологічному мовленні. Питання мовної культури / Д. Х. Баранник. — К. : Наукова думка, 1968. — С. 34–38.
15. Їжакевич Г. П. Стилістична класифікація фразеологічних одиниць / Г. П. Їжакевич // Українська мова і література в школі. — 1971. — № 10. — С. 13–21.

Пустовіт Тетяна Миколаївна – канд. філол. наук, доцент кафедри мовознавства, Вінницький національний технічний університет, e-mail: pustovit_tetyana@vntu.edu.ua

Pustovit Tetyana N. – Cand. Sc. (Philology), Associate Professor of Department of Linguistics, Vinnitsa National Technical University, Vinnitsa

Куран Оксана Володимирівна – студентка групи ЕК-206, факультет менеджменту та інформаційної безпеки, Вінницький національний технічний університет

Kuran Oksana V. – Faculty of Management and information security, Vinnitsa National Technical University, Vinnitsa